

ПОЛЬСЬКА КОРОНА ДЛЯ РОМАНОВИХ: МОСКОВСЬКІ ДИПЛОМАТИЧНІ КОМБІНАЦІЇ В ПОСТВІЛЕНСЬКИЙ ПЕРІОД (КІНЕЦЬ 1656 – СЕРПЕНЬ 1657 р.)

У статті аналізуються основні напрями політики Московської держави у період після укладення Віленської угоди 1656 р. Акцентується увага на намаганнях добитися практичної реалізації домовленостей з поляками щодо обрання царя Алексея Михайловича на польський престол.

Ключові слова: Віленська угода, посольство, Москва, Варшава, Алексей Михайлович, Богдан Хмельницький, Раднотська коаліція.

В історії російсько-польських стосунків 50–60-х рр. XVII ст. доволі цікавим часом в сенсі виявлення основних тенденцій боротьби за домінування в регіоні Центрально-Східної Європи та визначення ролі українського чинника в ході протистояння між Москвою та Варшавою є так званий поствіленський період. Саме тоді на часі постало питання практичної реалізації Віленської угоди 1656 р. Московська дипломатія, використовуючи всі можливі засоби, прагнула домогтися виконання поляками взятих на себе зобов'язань, особливо того, що стосувалося обрання царя Алексея Михайловича спадкоємцем польського престолу.

Звичайно, окремі аспекти міждержавних відносин зазначеного періоду розглядалися істориками. У сенсі характеристики політики Речі Посполитої їх торкався З. Вуйцік [14; 15; 16]. З російського боку маємо дослідження С. Соловйова [12]. Про дипломатичні акції Москви в козацькій Україні в період функціонування Раднотської коаліції писав в своїй фундаментальній праці М. Грушевський [8]. У сучасній українській історіографії названі питання перебувають у сфері наукових інтересів В. Горобця, А. Гурбика, Я. Федорука [6; 7; 9; 10; 11; 13].

У даній статті спробуємо проаналізувати основні напрями політики Московської держави у поствіленський період в сенсі намагання домогтися практичної реалізації обрання царя Алексея Михайловича на польський престол.

У результаті віленських переговорів літа-осені 1656 р. між Московською державою та Річчю Посполитою було досягнуто угоду, яка, у випадку її реалізації, вирішувала долю протистояння між Польщею та Московською державою та могла б мати значний вплив на розстановку сил в регіоні Центрально-Східної Європи.

Звичайно, в реалізації віленських домовленостей найбільше зацікавлена була Москва. Адже проголошення Алексея Михайловича польським королем ще за життя Яна Казимира мало гарантувати польську корону за московським царем після смерті її теперішнього володаря. Хоча й на даному етапі не вдалося «протягти» положення, яке б гарантувало польський трон за династією Романових і надалі, проте, московське керівництво цілком реально могло розраховувати, що за королівства царя видасться нагода зламати традиційну політичну систему Речі Посполитої, утвердити там абсолютну владу Алексея Михайловича і назавжди приєднати Польщу до Московської держави. Очевидно, за таких умов ідея православної єдності мала бути замінена ідеєю слов'янської єдності.

Таке об'єднання мало стати першим кроком до формування слов'янської імперії, крістяком якої мало бути об'єднання Росії та Польщі. При цьому усувався цілий ряд спірних питань у взаєминах між держа-

вами, зокрема, й «українське». По-перше, у спільних межах об'єктивно мало відпасти питання щодо приналежності українських земель до Польщі чи до Росії. Вони мали стати невід'ємною частиною цієї імперії. По-друге, усунувши момент суперечки навколо українських територій, мали бути ліквідовані можливості для хитань українського козацтва між Варшавою та Москвою, а відтак – для взяття цього «бунтівного середовища» під контроль та спрямування його проти ворогів імперії – на даному етапі Криму та Туреччини. Відтак, по-третє, об'єднання Польщі та Росії під владою єдиного монарха акумулювало б польський, російський та український мілітарний потенціал для вирішення єдиних завдань мало б створити чи не наймогутнішу у військовому плані державу, яка б не лише успішно боронилася проти турецько-татарського наступу, а й могла перейти в активний наступ на сфері інтересів Османської імперії. Очевидно, тоді можна було б реально говорити про можливість поширення імперії Романових і на Балкани. По-четверте, мали бути зняті питання стосовно втрачених маєтностей. Тут слід відзначити, що гарантування царським урядом забезпечення майнових інтересів польської шляхти та магнатерії мало б створити в середовищі польської еліти ту силу, яка стала б слухняним зряддям Романових на шляху ліквідації шляхетських вольностей та республіканського політичного устрою Речі Посполитої. Не дарма в середовищі тогочасних московських ідеологів звучало доволі багато критики польської політичної системи. Згадаймо Юрія Крижанича, який польську шляхетську демократію порівнював не інакше як з «демократією ведмеда». До цього додамо думки, що у всіх бідах Польщі винна власне «всевадність шляхти та магнатерії».

Однак, попри завершення Віленських переговорів досягненням формальної згоди між Москвою та Варшавою, в основу якої було покладено тезу про можливість обрання Алексея Михайловича на польський престол та його коронації після смерті Яна Казимира, як з'ясувалося польська сторона не поспішала з виконанням домовленостей. Це можна пояснити тим, що для керівництва Речі Посполитої перемир'я з Московською державою на осінь 1656 р. видавалося вкрай необхідною умовою в сенсі отримання можливості за складних військово-політичних умов (частина держави перебувала під московською та шведською окупацією, а на значній частині українських земель польська влада була ліквідована і там постала Українська козацька держава) зберегти власну державність. Польське керівництво розуміло, що воно не має ресурсів продовжувати війну на два фронти. Тому стояло питання укладення миру з кимось із супротивників. Саме тому восени 1656 р. під час віленських переговорів в польському керівництві домінуючою була позиція прихильників пошуку згоди з Москвою. До таких, зокрема, належали Богуслав, Ян та Анжей Лещинські, Криштоф Пац, Єжи Любомирський, Вінцент Госевський та інші [15, с. 362-363].

Проте, укладення перемир'я з Москвою (навіть ціною обіцянки царю польського престолу) знало одну з найголовніших проблем, які стояли перед польським керівництвом. За таких умов його позиція не могла не зазнати змін. Власне самі поляки не могли не розуміти до чого може призвести коронація Алексея Михайловича на польський трон. Їх лякала перспектива ліквідації шляхетських вольностей та існуючої політичної системи, основою якої була шляхетська демократія та верховенство сейму. Утвердження російського абсолютизму у Речі Посполитій аж ніяк не влаштувало польську знать. Відтак після завершення роботи Віленської комісії польська сторона зводила з скликанням сейму для обрання царя на польський престол, а ті, що декларували себе прихильниками польсько-російського порозуміння, уже не поспішали з реалізацією на практиці домовленостей, досягнутих у Немежі.

Відзначимо, що до невиконання віленських домовленостей Варшаву підштовхували і ззовні. Так, активним противником виконання віленських домовленостей виступала Австрія, яка в свій час ініціювала російсько-польські мирні переговори. Уже в ході останніх цісарські посередники гостро опонували цій ідеї. Віденський двір плакав надію, що після смерті Яна Казимира королем буде обрано представника династії Габсбургів. Тому австрійська дипломатія невдовзі після підписання віленських домовленостей прикладає зусилля для їх нейтралізації. Саме в цьому сенсі 20 листопада (1 грудня) 1656 р. було укладено польсько-австрійський договір. Цісар зобов'язувався схилити електора бранденбурзького і Хмельницького, щоб повернулася до підданства Речі Посполитій, дозволити полякам найм 4 тис. вояків і закупівлю зброї [14, s. 211].

Позиція Австрії знаходила цілковиту підтримку з боку Ватикану, який категорично протестував проти обрання на польський престол некаатолика і натомість підтримував австрійську кандидатуру.

Також проти польсько-російського зближення виступав і головний опонент Австрії – Франція. Остання опікувалася ідеєю примирення Польщі та Швеції. Відтак, польсько-російський союз вбачався французьким керівництвом як такий, що загрожує реалізації [15, s. 370].

Ще одним активним противником зближення Польщі та Росії виступив Кримський ханат, який з самого початку негативно поставився до віленських переговорів [16, s. 33].

Отже, Віленська угода, яка розглядалася в Москві як безсумнівний успіх, залишалася лише формальною домовленістю й не підкріплювалася жодними практичними діями з боку Польщі. Відтак, перед російським керівництвом постало завдання змусити Варшаву якомога швидше скликати сейм та вирішити долю польської корони згідно пактів, підписаних у Немежі.

Проте, на шляху досягнення цієї цілі, окрім позиції польського керівництва, означилася ще й позиція українського гетьманського уряду Богдана Хмельницького.

Загалом, слід відзначити, що український чинник у цей час продовжував відігравати немаловажну роль у розвитку російсько-польських стосунків.

Уже сама позиція гетьмана Богдана Хмельницького стала серйозною перешкодою для реалізації віленських домовленостей. Власне, самі російсько-польські переговори кардинально ламали плани гетьмана, пов'язані з остаточним визволенням українських земель від польської влади. Хмельницький намагався вплинути на їх хід та прийняття остаточного рішення через своїх послів. Проте, недопущення до російсько-польських перемовин гетьманських представників, очолюваних сотником Романом Гапоненком, інформація, яка доходила до українців, про спроби Варшави та Москви вирішити свої проблеми за рахунок Війська Запорозького та надзвичайно суперечливі відомості щодо укладених під Вільно угод, змушували український уряд жити рішучих контрзаходів. На думку Хмельницького, вони мали звести до мінімуму негативні для Війська Запорозького наслідки російсько-польського порозуміння (через відмову Росії від подальшого продовження війни проти Польщі воно загрозувало фактичною ізоляцією Війська Запорозького). Чигирин, всупереч політиці російського уряду, активізує свою діяльність по створенню антипольської коаліції. Саме тут реальними партнерами козацької України розглядаються Швеція і Трансильванія.

Відзначимо, що всупереч вимогам Москви український гетьман уже в 1655–1656 рр. намагався налагодити українсько-шведські та українсько-трансильванські відносини. Здійснювалися спроби проведення переговорів з Молдавією та Валахією. Наслідком стає підписан-

ня у жовтні 1656 р. договору про дружбу з представниками трансільванського князя Дєрдя II Ракоці.

Підписання Віленської угоди загострило уже до того непрості українсько-російські відносини. Відтак, гетьман здійснює рішучі кроки по реалізації проекту створення широкої антипольської коаліції. Вона відбулася 26 листопада (16 грудня) 1656 р. в угорському місті Радноті, де було підписано шведсько-трансільванський договір. Раднотська коаліція оформилася в складі Швеції, Трансільванії та Бранденбургу. Через відповідну угоду з Трансільванією до неї фактично приєдналася і козацька Україна. Вважаємо, що позиція українського гетьманського уряду відіграла важливу роль в її створенні, а ідея недопущення реалізації віленських домовленостей була одною з домінуючих у діях коаліціантів.

Уже 6 (16) грудня 1656 р. козацький корпус під керівництвом наказного гетьмана А. Ждановича вирушив з Чигирина до Білої Церкви, а звідти – в район Перемишля на з'єднання з трансільванськими військами. У лютому 1657 р. українські поаки з'єдналися з військами Ракоці поблизу Перемишля і в середині березня 1657 р. підійшли до Кракова [11, с. 204]

Протягом березня – травня 1657 р. союзними військами було здобуто Люблін, Мінськ, Венгров, Городок та Брест.

Слід відзначити, що дії коаліціантів створили реальну загрозу Польщі. Відтак, королівський двір намагався врятувати ситуацію, зокрема, шляхом апелювання до царського уряду, аби той змусив Хмельницького припинити похід на Польщу.

У свою чергу, Москва фактично вдається до тактики тиску й шантажу. Користуючись зі складного воєнного та політичного становища Речі Посполитої, царський уряд намагається добитися якнайшвидшого скасування сейму та обрання Алексея Михайловича польським королем. Російське керівництво давало зрозуміти, що активні дії російських військ проти Швеції безпосередньо залежать від оперативності Варшави у питанні скликання сейму та обрання царя на польський престол.

Саме такий підтекст мало посольство Клементія Ієвлевєва, який відбув до Польщі 24 лютого (6 березня) 1657 р. У царській грамоті повідомлялося про кривди, що чиняться щоденно від поляків, а також містилися докори щодо недотримання польською стороною віленських домовленостей [4, с. 72; 5, с. 132].

Про невдоволення московського керівництва з приводу зволікань поляків зі скликанням сейму Ієвлевєв наголошував у розмовах з маршалком Завішею, гетьманом Павлом Сапєгою та референдарієм Павлом Бростовським [4, с. 72], що також відзначив під час аудієнції у короля, яка відбулася 23 квітня в м. Данкові [4, с. 91-92].

У цей час, окрім тиску на польський королівський двір Москва спрямовує зусилля на здобуття підтримки з боку литовської еліти. Царське керівництво було добре обізнане стосовно існуючих суперечностей між керівництвом Корони та Литви. Саме литовська шляхта ще з часів віленських переговорів демонструвала прихильність ідеї мирного розв'язання польсько-російського конфлікту. У бажанні зберегти свої маєтності частина литовської та білоруської шляхти зайняла відкрито колаборантські позиції. За відповідні «царські ласки» вона готова була поступити на царську службу й визнати зверхність московського монарха. Московське керівництво, у свою чергу, вдавалося до звичайнісінького підкупу литовців, не скупилося на обіцянки, подарунки й хабарі з метою отримання бажаної підтримки у своєму поступі до польської корони.

Уже восени 1656 р. Москва розпочинає активну «обробку» литовської еліти. Невдовзі після підписання Віленської угоди, 25 жовт-

ня (4 листопада) 1656 р. царем було направлено стольника Артемона Матвеева і піддячого Первільєва до литовського гетьмана Госевського, які мали переконати того, щоб він на сеймі «доставив російському государю польську корону». Зазначимо, що вже до цього польний литовський гетьман неодноразово заявляв про свою прихильність до царя і давав цінні поради щодо політики стосовно Польщі. Відповідно, у розмові з посланцями російського монарха Госевський вкотре їх завірив у своїй прихильності до царя, а також, зокрема, порадив одружити царевича Алексея на королівській племінниці [5, с. 131]

Позитивні наслідки зусиль російського керівництва не змусили себе довго чекати. Так наприкінці листопада 1656 р. до Москви прибули посланець від гетьмана Госевського полковник Жеромський і стольник Островський з проханням військової допомоги проти Пруссії, а від Сапєги прибув Мацький. Останній передав прохання гетьмана не розпочинати мирні переговори з Швецією, а прохання стосовно повернення гетьманських маєтків [5, с. 131-132]

У відповідь, не втрачаючи часу, московське керівництво 10 (20) грудня 1656 р. направляє до гетьманів Госевського та Сапєги царських резидентів (до першого стольника Артемона Матвеева, а до другого – стольника Афанасія Нестєрова) для утримання тих на своєму боці. Доволі характерною була позиція Госевського, який не приховував свого матеріального інтересу. Зокрема, він за свою підтримку Москви виставив ціну в 100 тис. польських золотих. Натомість Павел Сапєга чітко декларував свою вірність королю та Речі Посполитій й підкреслював, що в справі обрання царя на польський престол вирішальним має бути лише рішення сейму. Московським ж урядовцям він радив надіслати королю певну суму грошей [5, с. 132].

На початку 1657 р. активні контакти між московськими урядовцями та литовською знаттю продовжувалися. Так, 6 лютого 1657 р. до Москви прибув гонець від Госевського з повідомленням про наміри коронних вельмож без погодження з царем примиритися зі шведами. У відповідь на таку доброзичливість з боку польного литовського гетьмана царський уряд 20 лютого 1657 р. направляє дяка Івана Михайлова до нього, а також до інших прихильних до Москви литовських вельмож [5, с. 132].

Також на початку 1657 р. цар відправив у Литву свого улюбленця Матвеева. Тому було наказано уважно слідкувати за тамтешніми справами, а в разі, коли намітяться протиріччя між польською та литовською верхівками і створяться передумови для розриву між Польщею та Литвою, – попідкуватися про те, щоб литовська знать і військо перейшли під високу руку государя і присягнули йому.

Відзначимо, що завдання місії Матвеева були значно ширшими, ніж «робота» з литовськими вельможами. Він мав також визначити на кого з польських політиків чи урядовців можна опертися у питанні вирішення долі польської корони на користь царя. У своїх відписках Матвеев рекомендував у цьому сенсі звернути увагу на маршалка Є. Любомирського та познанського воеводу Я. Лещинського (визначив найбільш впливових в магнатському середовищі вельмож), проте жодних аргументів не було, що саме вони є прихильниками Москви. У той же час свою прихильність до царя і бажання, за певну оплату, сприяти елекції царя на польській престол, вкотре виказував Госевський, який говорив Матвееву: «Я готовий присягнути великому государю, готовий присягнути, що буду старатися для проголошення його спадкоємцем короля Яна Казимира... Якщо государ дасть мені грошей, то я стану закликати начальних людей і військо таємно і присягну дам за всіх» [12, с. 37].

При цьому Госевський говорив про необхідність з'єднання церков. На що Матвеев відповів, що в разі обрання царя королем, він

скличе духовенство грецьке і римське й інших вір для цього. А зараз государ направив грамоти у литовські міста, в яких гарантував дотримання прав та вольностей католиків.

Також Госевський поставив умову, що Литва визнає владу царя, якщо будуть гарантії, що «... всі урядові посади будуть займати лише литовці, а не надаватимуться московітам» [12, с. 37-38].

18 (28) травня 1657 р. до гетьмана Госевського направлено посланців Аврама Лопухіна і Ніколая Тихоновського, щоб схилити того до російського підданства. Проте, на такий очевидний промосковський демарш гетьман не наважився. Відтак місія царських посланців була невдалою [5, с. 132].

Подібна ситуація повторилася і з гетьманом П. Сапегою, до якого з такою ж метою було наприкінці травня 1657 р. було направлено посланців Деніса Остафєва та шляхтича Єрмолича [5, с. 132].

Третій напрям в політиці Москви, метою якої було здобуття польської корони для царя Алексея Михайловича, був пов'язаний з утворенням та діяльністю Раднотської коаліції. Нагадаємо, що Богдан Хмельницький, незадоволений постановами Віленської комісії 1656 р., виношуючи плани продовження війни проти Польщі, пішов на угоду з учасниками антипольської коаліції й направив на допомогу шведам та Ракоці корпус полковника А. Ждановича. Відтак Військо Запорозьке, будучи васалом Москви, фактично порушувало умови віленської угоди між Росією та Річчю Посполитою.

Польська сторона, зважаючи на віленські домовленості, мала всі підстави очікувати від Москви рішучих заходів стосовно Хмельницького, дії якого суперечили офіційній позиції Росії й порушували польсько-російське перемир'я. Також поляки вимагали, щоб Росія у виконанні віленських домовленостей активізувала дії проти шведів.

Проте, хоча й Москва у відповідності до угод з Польщею задекларувала себе противником раднотських домовленостей (царський посол поставив вимогу перед Дердем II Ракоці, щоб той припинив наступ на Польщу, а російські війська активізувалися проти шведів в Інфлянтах (Лівонії)), до рішучих та широкомасштабних військових акцій з боку Росії справа не дійшла.

Вважаємо, що дії Раднотської коаліції проти Польщі певною мірою могли сприяти реалізації планів російського керівництва. Погіршення зовнішньополітичного становища Польщі внаслідок дій коаліціантів створювало передумови для здійснення тиску на польське керівництво з метою прискорення практичної реалізації віленських домовленостей (скаикання сейму та ухвалення рішення про обрання Алексея Михайловича спадкоємцем польського престолу). Відтак, Москва зайняла вичікувальну позицію, на вдаючись до жодних активних дій проти шведів, а також не надто різко реагуючи на дії українського гетьмана, хоча й активізувала свою дипломатію саме в напрямку Чигирини. Протягом першої половини 1657 р., в час, коли саме наступ шведсько-трансільвансько-українських сил набув загрозливих для Речі Посполитої масштабів, відбулося п'ять московських посольств до столиці Війська Запорозького (у цей час в Польщі з березня по червень 1657 р. перебував царський посланець стряпчий Кліментій Ієвлев).

Звичайно, позиція Богдана Хмельницького не могла влаштовувати московське керівництво в сенсі того, що український гетьман демонстрував повну самостійність у зовнішній політиці. Це створювало загрозу, що козацька Україна може опинитися поза контролем з боку Москви, водночас царський уряд продовжував розглядати Переяславсько-Московську угоду 1654 р., як стартовий майданчик для подальшої інтеграції України до складу Московської держави.

Занепокоєння Москви станом російсько-українських відносин і зовнішньополітичною діяльністю українського гетьмана проявилось вже відразу після підписання вієнських домовленостей. Уже тоді до Чигирини було направлено царського посла Аврама Лопухіна (відбув з Москви 18 (28) грудня 1656 р. [8, с. 287-288, 393-395]). Хоча приводом до відправки Лопухіна була підготовка російського посольства на сейм і, зокрема, бажання царського уряду довідатися про позицію гетьмана стосовно «пограничної лінії між черкаськими городами і Коронаю», проте у ході переговорів з представниками гетьманського уряду московський посланець мав звернути увагу на два основні питання. Перше стосувалося результатів вієнських переговорів. У посольській інструкції значилося, що Лопухін має переконати гетьмана у тому, що вієнські домовленості жодним чином не утискають інтересів Війська Запорозького. Відповідальність за недопущення козацьких послів до участі в переговорах російський посланець мав перекласти на австрійських посередників які «розпоряджалися так...». Також цар запевняв гетьмана, що в разі невиконання поляками своїх зобов'язань, коли рішеннями сейму «...в чомусь він (цар – В.Г.) не буде задоволений... зараз пошле на короля бояр і воевод з великим військом» [3, с.287-288]. Другим питанням, якого торкнувся московський посланець стала участь українських полків у поході проти Польщі. На думку М. Грушевського, в Москві на момент підготовки та відсилки посольства не знали про похід українських військ на допомогу Ракоці. Відтак, з цим фактом Лопухін зіткнувся вже прибувши в Україну 5 (15) січня 1657 р. [8, с.1323-1324]. Хмельницький представляв військово активність українців як відповідь на антиукраїнські дії поляків на кордоні, які порушували домовленості. Зокрема, гетьман вказав на напади поляків на міста Чернівці та Калюс. Саме це стало причиною відправки корпусу А. Ждановича. При цьому Хмельницький жодним чином не пов'язував дії українських полків з походом на Польщу військ Дердя II Ракоці в союзі зі шведами та волохами. [11, с. 203].

Відразу після повернення Лопухіна 17 (27) лютого 1657 р. до Чигирини було направлено ще одне посольство, яке очолив, за словами Грушевського, «звісний спеціаліст в українських справах» Васілій Кікін (прибув до Чигирини в середині березня) [8, с. 1346]. Цей факт вказує на те значення, яке надавалося в Москві саме цьому напрямку дипломатичної діяльності. У царській грамоті до гетьмана висловлювалася похвала за пильність та віддану службу царю, проте й містилося застереження, що дії українських військ мають носити виключно оборонний характер, щоб не дати привід полякам звинуватити Москву в недотриманні вієнських домовленостей. Коли ж король так і не збере обіцяного сейму, тоді цар зі всіма своїми військами рушить на Польщу і гетьману пришло наказ виступати [8, с. 1347]. Через Кікіна цар висловлював «здивування» діями гетьмана, який всупереч наказам царя «з'єднався проти поляків з Ракоцієм, щоб разом над поляками промишляти і посадити на Короні Польській Ракоція» [8, с. 1348]. Цікавим видається наказ Кікіну, щоб той в разі, коли гетьман скаже, що вже вчинено договір з Ракоці і що війська уже зійшлися для походу проти поляків, говорив гетьману, щоб тоді «...все що вони в тім поході заберуть у польського короля, визначні коронні городи, чи то по обох берегах Вісли, чи при угорській границі. – нехай тим володіє наш великий государ». Посол також мав нагадати Хмельницькому його слова про готовність послати в Польщу 300-тисячну армію і посадити царя на польський трон. Тепер слід було заликати гетьмана пригадати свою обіцянку й привести до того, щоб «... Корона Польська з Великим князівством Литовським була під царською рукою» [1, с. 597-601; 8, с. 1349]. Грушевського зацікавила дана

царська інструкція саме через подвійну політику царського уряду, коли, з одного боку, він докоряє гетьману за його дії в союзі з Ракоці, але, з другого, – дає свою згоду на операції проти Польщі за умови, що всі захоплені території перейдуть під владу Москви [8, с. 1350].

Як демонструють, зокрема, матеріали посольства В. Кікіна, Москва не могла і не поспішала якимось чином вплинути на дії українського гетьмана. Думається, там намагалися з даної ситуації отримати певні дивіденди. Слід погодитися з думкою А. Гурбика, що в Москві могли сподіватися, що в разі успішних дій військ Богдана Хмельницького створювався реальний шанс Алексею Михайловичу отримати польську корону [11, с. 205]. Втім, там не могли не розуміти, що успіхи Раднотської коаліції у війні з Польщею створювали такі ж, якщо і не більші, шанси на сходження на польський престол і для Дердя II Ракоці. А як уже показувала практика, Б. Хмельницький прагнув визволити землі включити до складу Війська Запорозького. Відтак, очевидно, російські урядовці більше розраховували, що, під тиском небезпеки шведсько-трансільвансько-українського вторгнення в Польщу, поляки, шукаючи захисту в Москві, мали стати поступливішими й будуть активнішими в напрямку реалізації на практиці віленських домовленостей, зокрема в пунктах, що стосувалися якнайшвидшого скликання сейму та обрання царя спадкоємцем польської корони. Справедливість цього міркування, продемонстрували матеріали російсько-польських дипломатичних стосунків.

Без сумніву, Москва намагалася використати дії Раднотської коаліції в своїх інтересах.

Російський уряд і надалі намагався зберігати контроль над діями українського гетьмана. 19 (29) квітня 1657 р. до Чигирин було направлено чергове посольство, очолюване вже окольнічим Федором Бутурліним. Московський посол виказав ряд претензій, які стосувалися того, що гетьманський уряд зволікає з запровадженням в українських містах інституту московських воевод, не дотримується зобов'язань, пов'язаних зі збором та надсиланням до Москви податків, відмовляється надати московським стрільцям земельні наділи в Києві тощо [1, с. 568; 6, с. 146]. Проте, головною темою розмов знову стала участь українського корпусу А. Ждановича в діях Раднотської коаліції. На цей раз Бутурлін уже в доволі різкій формі заявив про порушення гетьманом присяги на вірність царю. Наголошувалося, що його дії, які сприяють захопленню Ракоці польської корони, суперечать інтересам Алексея Михайловича щодо польського престолу. Гетьман відкидав усі звинувачення, доказуючи, що українсько-трансільванські домовленості не містять положення про коронацію Ракоці на польський престол. У свою чергу українські урядовці наголошували, що до них дійшли чутки, що Москва направила на допомогу полякам з під Вільна 20-тисячний корпус [11, с. 209].

1 (11) червня 1657 р. з Москви було відправлено послів на театр воєнних дій. Очільник посольства Іван Желябужській мав передати грамоти Ракоці та Ждановичу з вимогою припинити похід [11, с. 209]. Водночас московський посланець мав зібрати інформацію про стан справ у Війську Запорозькому, з'ясувати настрої окремих соціальних груп, а також провести антигетьманську агітацію. Відтак, Желябужській, спеціально обравши довгий шлях, проїжджаючи українськими містами, агітував проти гетьманської політики, яку називав злочинною та зрадливою, закликав населення виступати за введення московських військ до козацької України, говорив, що для мешканців України краще бути під управлінням воевод, ніж під владою гетьмана і старшини [8, с. 1381]. У свою чергу посол повідомляв у Посольський приказ, що у Війську Запорозькому помітне зростання антигетьманських настроїв,

невдоволення серед міщан владою гетьмана і старшини. Натомість наголошував, що очевидним є зростання промосковських настроїв, особливо серед міщанства [2, с. 126; 6, с. 146].

Отже, у московській політиці в поствіленський період окреслилися декілька напрямів. По-перше, здійснювався активний тиск на польське керівництво з метою змусити його до виконання положень віленських домовленостей стосовно скликання сейму та обрання Алексея Михайловича на польський престол. По-друге, відбувалася «обробка» представників литовської еліти, які розглядалися в якості таких, що позиціонуються прихильниками обрання царя на польський престол. Насамкінець, політика московського керівництва по відношенню до гетьманського уряду Богдана Хмельницького, що здійснювалася протягом першої половини 1657 р. засвідчила прагнення Москви скористатися з утворення Раднотської коаліції і спрямувати її дії, зокрема, одного з її учасників – українського гетьманського уряду на досягнення своїх головних цілей – здобуття польської корони. Військові успіхи корпусу Ждановича, за умови його дій в інтересах Москви, на думку царських урядовців, могли не лише принести царю корону польську, а й звільнити його від необхідності «гратися» в польську шляхетську демократію, а прямо захопити власне польські землі і приєднати їх до Московської держави. Загалом основною метою політики Москви кінця 1656 – першої половини 1657 р. була практична реалізація віленських домовленостей в сенсі обрання Алексея Михайловича Романова польським королем.

Список використаних джерел:

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб.: Тип П. А. Кулиша, 1861. – Т.3. – 620 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб.: Тип. П. А. Кулиша, 1863. – Т.4. – 276 с.
3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб.: Тип В. В. Прагц, 1873. – Т.8. – 419 с.
4. Документы эпохи Богдана Хмельницкого 1656 и 1657 гг., извлеченные из главного московского Архива министерства иностранных дел, собр. И. М. Каманиным. – К., 1911. – 120 с.
5. Бантыш-Каменский Н. Н. Обзор внешних сношений России (по 1800 г.) / Н. Н. Бантыш-Каменский. – Ч. 3. – М.: Тип. Э. Лисснера и Ю. Романа, 1897. – 319 с.
6. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітиміції: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665 / В. Горобець. – К.: Інститут історії України, 2001. – 533 с.
7. Горобець В. Вільно чи Раднот? Українсько-трансільванська військова співпраця 1657 р. в контексті формування протестантської ліги / В. Горобець // Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14-16 квітня 2005 р.) / Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 120-133
8. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський; редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1997. – Т. IX-2. – 776 с.
9. Гурбик А. Україна і трансільванське князівство в умовах Раднотської коаліції / А. Гурбик // Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14-16 квітня 2005 р.) / Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 134-153.
10. Гурбик А. Українське військо у війні Раднотської коаліції проти Польщі: від Кракова до Бреста / А. Гурбик // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вип. 5. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2005. – С. 315-334.
11. Гурбик А. Основні етапи та наслідки походу українських військ в Польщу 1657 р. / А. Гурбик // Terra cossacorum: студії з давньої та нової історії України: Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2007. – С. 196-222.

12. Соловьев С. М. Сочинения. В 18 кн. Кн. VI. Т. 11–12. История России с древнейших времен / С. М. Соловьев; отв. ред.: О.Д.Ковальченко, С.С.Дмитриев. – М.: Мысль, 1990. – 671 с
13. Федорук Я. Міжнародна дипломатія і політика України 1654–1657. Ч. 1: 1654 рік / Я. Федорук. – Львів: Місіонер, 1996. – 262 с.
14. Wójcik Z. Dyplomacja polska w okresie wojen drugiej połowy XVII wieku (1648–1699) / Z. Wójcik // Historia dyplomacji polskiej. T. II (1572–1795) / pod red. Zbigniewa Wójcika. – Warszawa: PWN, 1982. – S. 163–330.
15. Wójcik Z. Polska i Rosja wobec wspólnego niebezpieczeństwa szwedzkiego w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660 / Z. Wójcik // Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660. – Warszawa: PWN, 1957. – T.1. – S. 331–378.
16. Wójcik Z. Traktat andruszowski i jego geneza / Z. Wójcik. – Warszawa: PWN, 1959. – 281 с.

In the article basic directions of policy of the Moscow state are analysed in a period after the conclusion of Vilenskoy agreement in 1656. Attention is accented on attempts to obtain practical realization of agreements with Poland in relation to electing of tsar Alekseya Mikhaylovicha on the Polish throne.

Key words: *Vilenska agreement, embassy, Moscow, Warsaw, Aleksey Mikhaylovich, Bogdan Khmel'nickiy, Radnotska coalition.*

Отримано: 5.05.2010

УДК 94(438)•10/11»

О. Б. Головко

ПОЛЬСЬКА ДЕРЖАВА В ОСТАННЬОМУ ДВАДЦЯТИРІЧЧІ ХІ – НА ПОЧАТКУ ХІІ ст. (ПРОБЛЕМА ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ)

В статті аналізуються політичні події у Польській державі в останні два десятиліття ХІ ст. – на початку ХІІ ст., її міжнародні відносини. Автор приходить до висновку, що в цей час Польща знаходилася на перехідному етапі, що у перспективі призвело до виникнення нової удільної системи організації держави.

Ключові слова: *Польська держава, князь Владислав-Герман, міжнародні відносини, громадянська війна.*

В другій половині Х ст. у пацях середньовічних авторів появляється перша інформація про велику слов'янську країну у центрі Європи – Польщу. Саме в цей час зал правління польського князя Мешка I (960–992 рр.) відбувається формування державної території Польщі, в 966 р. поляки приймають християнство. З моменту появи на міжнародній арені Польська держава провадить активну зовнішню політику. При цьому слід зазначити, якщо в другій половині Х – першій третині ХІ ст. Польща веде війни практично з усіма сусідами, то з 40-х років ХІ ст. спостерігається нова тенденція, яка мала місце по крайній мірі до середини першої половини ХІІ ст., а саме прагнення польської панівної еліти провадити жорстку боротьбу з Германською імперією і її союзницею Чеським князівством (з 1088 р. королівством) і водночас підтримувати добрі, часом союзницькі відносини з Королівством Угорщина і Руссю [14].

В третій чверті ХІ ст. після періоду кризи і відновлення польської державності активну зовнішню політику Польщі провадить князь Болеслав II Сміливий (1058–1079 рр.). Цей володар з метою зміцнення міжнародного суверенітету своєї держави, підсилення монаршої влади у своїй країні неодноразово воював з Германською імперією та її союзницею Чехією, вступив у союз з римською курією, підтримував антиімперські сили в Угорщині [35, с.208; 33, с.4–5; 45, с.158–172]. Наслідком вдалої дипломатії Болеслава, в якій велику позитивну роль відіграли добрі стосунки з Руссю, стало проголошення в 1076 р. польського князя королем Польщі, причому сталося це всупереч волі германського імператора Генріха IV.